

12. STOLETÍ V (próza narativní)

3. Narativní žánry

Patří sem dosti různorodé produkty: historiografie (kroniky, anály, gesta, biografie atd.) exempla, vyprávění o trójské válce, Alexandru Velikém a jiných oblíbených námětech. Pokud jde o tradiční západoevropskou analistiku (s výjimkou okrajových území), ta na konci 12. stol. upadá, protože upadají staré řády a analistika byla většinou vázána na prostředí klášterů. Nové řády se věnují spíše působením mezi lidem, práce v ústraní v těchto řádech zcela chybí. Plně se ovšem rozvíjí kronikářství.

Frutolf (Frutolfus) z Michelsberku († 1103)

je autorem významné světové kroniky, dovedl ji až do své doby, do roku 1101. Žil jako mnich v klášteře Michelsberg v Bambergu. Kronika se dochovala ze dvou třetin v jeho autografu. Byla známá i u nás, čerpají z ní Letopisy Hradištsko-Opatovické a také Vyprávění o zlých letech po smrti Přemysla Otakara II.

Otto z Freisingu, Otto Frisingensis (1111/15-1158)

cisterciák, biskup ve Freisingu v Bavorsku. Pocházel z dynastie Babenberků, byl strýcem císaře Friedricha I. Barbarossy. Byl činný v politice, působil jako poradce Konráda III. a také Friedricha I. Barbarossy. Jeho hlavním dílem je *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, která vychází z Augustinovy představy o městě božím – *civitas Dei* – a pozemské říši – *civitas permixta*. Dílo je rozděleno na čtyři říše, přičemž do poslední z nich – křesťanské – spadá vláda římských a německých císařů. Své vyprávění dovedl do r. 1146. Jeho kronika je považována za vrchol světového kronikářství. Pozdější autoři se ho snažili doplnit, ale nedosáhli takové úrovně. Soudobým dějinám věnoval Otto spis *Gesta Friderici*, jímž oslavil Barbarossovou vládu.

Gottfried z Viterba, Godefridus Viterbensis (cca 1125-1192)

působil jako kaplan a notář na dvoře Friedricha I. Barbarossy a Jindřicha VI., často plnil diplomatické úkoly. Od r. 1184 byl biskupem ve Viterbu. Byl také vychovatelem Jindřicha VI., kterému věnoval svou naučnou básnickou skladbu *Speculum regum* (genealogie králů od potopy světa až do Jindřicha VI.), dále mu věnoval spis *Memoria saeculorum* neboli

Liber memorialis, opět zde líčí světové dějiny, první polovina je zpracovává ve verších, druhá představuje jakýsi prozaický úvod k těmto veršům. Vyličil zde světové dějiny zábavnou formou, chtěl čtenáře zaujmout, proto sem zahrnul různé zajímavé a zábavné historky. Existuje i širší přepracování pod názvem *Pantheon*. Pracoval velice rychle a každé z jeho děl mu zřejmě bylo východiskem pro zpracování dalšího. Není ceněn jako spisovatel, ale jeho dílo bylo poměrně dost oblíbené (*Pantheon* se dochoval ve 40 rukopisech) a bylo později vzorem pro další kronikáře. Cenná je především skutečnost, že leccos čerpal z vlastní zkušenosti a vycházel také z pramenů, které se dodnes nedochovaly.

Godefridus (Galfredus) Monemutensis, de Monmouth (cca 1100-1155)

byl anglický učenec. Jeho první práce, *Prophetiae Merlini* (před r. 1135) je řada politických proroctví, chmurných a krvavých, které pronesl mudrc Merlinus ke králi Vortigernovi. Jsou podány v tradičním enigmatickém stylu s mnoha zvířecími metaforami. Později vtělil Galfredus tato proroctví do svého nejslavnějšího díla *Historia regum Britanniae*, jež dokončil v r. 1138. Je dochována ve více než 200 rukopisech a v různých redakcích. Dílo si získalo mimořádnou popularitu a mělo velký vliv na literaturu v národních jazycích i na další spisy v latině (byly k ní sepsány také veršované dodatky, latinské, francouzské i anglické). Je to živé vyprávění založené na keltské mytologii, vychází z dobrodružství a z cestování Bruta, pravnuka Aeneova, který se svými trójskými bojovníky dobyl Albion – Británii (nazvána podle Bruta), až do smrti krále Artuše (542). Závěrečná pasáž pokračuje ve vyprávění až do konce strastí Británie pod vládou Sasů a do smrti posledního britského krále Cadwalladera (689). Dílo má formu národní kroniky, ale při podávání látky autor využil hojně své romantické invence; přitom na některých místech nechává svůj výklad o fantastických událostech nerozvinut, jako by jej zajímala právě jen jejich registrace, zatímco v jiných případech (např. ve vyprávění o králi Artušovi a o Merlinovi rozvinul bohatou fantazii, takže forma kroniky se stává spíše jen zámkou k tvůrčí fantazii).

Část týkající se krále Artuše fascinovala básníky a spisovatele pozdějších románů. Evokuje svět rytířů a dvorské kultury, v němž dámy odpírají svou přízeň tomu, kdo neosvědčil statečnost v nebezpečných bojích rytířů. Jejich láska se zde líčena jako zdroj ctnosti. Konec krále Artuše, který je zahuben rukou svého synovce Modreda, jenž jej zradil cizoložstvím s královnou Ginevrou, má tragický rozměr.

Život mága a proroka Merlina, o němž *Historia* krátce vypráví, je pak rozvinut ve spise *Vita Merlini* (1148-1155), je to epyllion o 1529 klasických hexametrech. Tento mudrc

s nadpřirozenými schopnostmi a mocí, který často prchá od dvora, aby žil v divočině, a nejednou se chová jako blázen, jindy jako milovník, a který končí život jako svatý poustevník, je postava hluboce založená v keltských tradicích a v latinské literatuře své doby je ojedinělá.

Saxo Grammaticus († cca 1220)

Dán, zpracoval dějiny severských germánů v kronice *Gesta Danorum* o 16 knihách, z nichž v prvních osmi jsou vkládány básnické úryvky (forma prozimetra). Saxo tvrdí, že užívá básnické formy proto, že jeho prameny (v lidovém jazyce) jsou básnické, tedy že používá starých mytologických a hrdinských zpěvů a ság. Byl velice sečtělý, znal Horatia, Prudentia, Martiana, Boethia (z nich cituje verše), užíval také Sallustia, Livia, Vergilia, Valeria Maxima, ze středověkých autorů např. Bedu Ctihodného, Paula Diacona, Adama z Brém, Gualtera de Castellione aj. Svými verši rozhodně Saxo předčil Bernarda Silvestris i Alana z Lille. To, co mu jeho islandský informátor vyprávěl, je pak psáno v próze, nikoli ve verších. Saxo zde zachoval mezi jinými severskými vyprávěními mj. i příběh Hamleta. Kroniku začíná vládou prvního mytického krále, který se jmenoval Dan, a dovedl ji až do své současnosti. Jeho dílo má vynikající úroveň, bývá označován za otce všech severských historiografů a srovnáván s Homérem.

Dalšími významnými národními kronikami jsou **Kosmova Chronica Bohemorum** (bude probrána zvláště v české latinsky psané literatuře), polská kronika (autorem je tzv. **Gallus Anonymus**) a **Nestorova** kronika pro Rusko.

Gualter (Gualterus) Map (1140-cca 1209)

anglický autor, který působil na dvoře anglického krále Jindřicha II. Ve svém díle *De nugis curialium* (*Zábavy dvořanů*) zachází s látkou podobně jako Gottfried z Monmouthu. Beletristickým způsobem líčí různé zábavné anekdoty, historky a exempla. Z kulturně-historického hlediska má jeho spis velikou cenu. Součástí díla je i jeho dopis Valeriovi *Dissuasio Valerii*, který napsal již dříve. Valerius se chtěl oženit a Gualter mu proto píše o tom, jak jsou ženy proradné, což dokládá příklady známými z antiky i z Bible.

O tom, že ve 12. století narůstá nebývalým způsobem oproti minulým staletím světská literatura, svědčí také obliba **exempel**. Exempla již dlouho existují v oblasti kazatelství na Západě i na Východě. Přetrvávají potom až do 15. stol., ale právě ve 12. stol. vznikají nové

formy. Mohou to být sbírky, jako je Petra Alphonsiho *Disciplina clericalis* (viz níže) nebo *De nugis* Gualtera Mapa bez jakéhokoli vztahu ke kázáním, jen pro zábavu nebo pro školské účely. S moralizací může autor přitom zacházet různě: může být oslabena nebo ignorována anebo záměrně zkreslena, parodována. Ve 12. stol. se také poprvé na Západě setkáme v nejstarších latinských verzích cyklu Sedmi mudrců s rámcovým vyprávěním krátkých příběhů: je to orientální způsob zařazování exempl, krátkých vyprávění, do širšího vyprávění – tzv. Rahmenerzählug (tím se nechal později inspirovat např. Boccaccio v Dekameronu). Důvody k těmto změnám v narativních přístupech neznáme přesně, může k nim ale patřit skutečnost, že v humanistických kroužcích na severu Francie a v Anglii se staly známými dva výtvořky antické beletristiky – Petroniovo *Satiricon* a Apuleiovy *Metamorphoses*.

Petrus Alphonsi, Pedro Alfonso (cca 1070 – 1140)

Žid španělského původu, stal se rabínem se jménem Moše Sefardí, jméno si potom změnil na Petr po své konverzi při křtu roku 1106, Alphonsi se jmenuje po svém kmotru, králi Alfonsovi I. Aragonském. Po nějakou dobu byl lékařem na jeho dvoře, pak zastával stejnou funkci u francouzského dvora krále Jindřicha I. Anglického (cca 1110). Petrus měl obdivuhodně rozsáhlé vědomosti, které získal v dílech napsaných hebrejsky, arabsky i latinsky, a to z textů lékařských, matematických, astronomických, teologických i literárních. Ve svém spise *Dialogi* se snažil obhájit svou konverzi – vede zde rozmluvu jeho staré já, Moses (tj. Moše, Mojžíš), s novým já, Petrem, který obhajuje a zdůvodňuje konverzi; objevují se zde nečekané kosmologické argumenty. Argumentační tón je umírněný, nikoli prostě nepřátelský, Petrus se s Mosem snaží spíše najít společnou řeč, než jej přemoci.

Petrus skládal a překládal astronomické spisy. Je autorem spisu *De astronomia cum epistola praevia ad philosophos* (O astronomii s úvodním dopisem filozofům), kde se zamýšlí nad *septem artes liberales*, zařazuje do nich i fyziku a medicínu, zatímco gramatiku z nich vylučuje, protože podle jeho názoru nemůže být prokázána argumentací a je proměnlivá, v každém jazyce jiná. Za nejvyšší umění a vědu považuje astronomii. Kdyby se někdo domníval, že je to proti katolické víře, odpovídá, že je-li to věda, je pravdivá, a je-li pravdivá, nemůže odporovat víře.

Nejznámější a nejoblíbenější z jeho spisů je sbírka orientálních povídek *Disciplina clericalis*, což je ve skutečnosti dílo spíše pro zábavu než k poučení. Petr tímto spiskem sestavil jemnou, ironickou knížku, která obsahuje 39 rozhovorů mezi otcem a synem, v nichž

se objevují přísloví a rady antických filozofů, arabská přísloví, rady, různé povídky, bajky a básně, které mají doložit křesťanskou morálku.

Historia septem sapientum

velice populární sbírka novel orientálního původu, které se do Orientu dostaly nejspíše z oblasti Indie, existuje v osmi latinských zpracováních, byla také hojně překládána do národních jazyků (celá tradice vzájemného působení latinských a vernakulárních verzí je velice složitá). Jednotlivá zpracování se liší v situování děje a ve jménech hlavních postav. Základní dějová osnova je však vždy stejná: Výchova a vzdělání královského syna je svěřena sedmi mudrcům. Princ týden nemluví kvůli věštbě, která mu ukládá sedmi dní mlčet. Toho využije jeho macecha, která ho chce svést. Protože je však odmítnuta, obviní ho ze znásilnění. Princ má být popraven, ale mudrcové sedmkrát odloží trest tím, že vyprávějí nějaký morálně poučný příběh (exemplum). Tak uplyne týden, princ může promluvit a hájit se. Macecha je potom upálena. V některých zpracováních vypráví každý z mudrců jedno exemplum (zpracování zvané *Dolopathos*), v některých ke každému z těchto příběhů vypráví také macecha vlastní příběh (děj se odehrává většinou v Římě, tento způsob zpracování je v západoevropské literatuře běžný), jindy zase každý z mudrců vypráví ještě jeden příběh (běžný orientální způsob zpracování). Některé z těchto vnitřních historek žily dál svým životem a dostaly se do jiných vyprávění (např. do sbírky *Gesta Romanorum*), případně inspirovaly příběhy nové.

Prvním latinským zpracováním této látky byl dnes nedochovaný *Dolopathos (De rege et septem sapientum)* z konce 12. století od cisterciáckého mnicha **Iohanna de Alta Silva** (Lotrinsko). Podle této nedochované verze vzniklo jedno starofrancouzské zpracování ve verších a dvě zpracování latinská. To první je lotrinského původu a dochovalo se pouze v jednom rukopise, druhé vzniklo v Praze v 2. pol. 14. století, je doloženo šesti rukopisy a vydal je Alfons Hilka v roce 1912. Děj se odehrává na Sicílii, na pohanském královském dvoře v Palermu, kde vládne král Dolopathos (v době císaře Augusta). Jeho syn Lucinius se na konci vyprávění obrátí na křesťanskou víru. Je zde osm exemplum (to osmé vypráví Vergilius, který je Luciliovým učitelem), z nichž pět není z jiných verzí známo. Většinou je tématem ženská zákeřnost a lstivost.

Existují ale i jiná zpracování tohoto příběhu, která s tradicí Dolopatha nemají nic společného. Nejpozději v první polovině 14. století vzniklo např. latinské zpracování *Historia septem sapientum*, které bylo velice rozšířené a bylo přeloženo do mnoha evropských jazyků. Princ se zde jmenuje Diocletianus a je sem zasazeno 15 exemplum.

50.

Petrus Alfonsi, *Disciplina clericalis*

V. Exemplum de homine et serpente.

Transiens quidam per silvam invenit serpentem a pastoribus extentum et stipitibus alligatum. Quem mox solutum calefacere curavit. Calefactus serpens circa foveam serpere coepit et tandem ligatum grave strinxit. Tunc homo: Quid, inquit, facis? Cur malum pro bono reddis? Naturam meam, dixit serpens, facio. Bonum, ait ille, tibi feci, et illud malo mihi solvis? Illis sic contententibus vocata est inter eos ad iudicium vulpis. Cui totum ut evenerat est monstratum ex ordine. Tunc vulpis: De hac causa iudicare per auditum ignoro, nisi qualiter inter vos primum fuerit ad oculum videro. Religatur iterum serpens ut prius. Modo, inquit vulpis, o serpens, si potes evadere, discede! Et tu, o homo, de solvendo serpente noli laborare! Nonne legisti quod qui pendulum solverit, super illum ruina erit? Dixit Arabs quidam filio suo: Si gravatus fueris aliquo modo et facile possis liberari, non expectes, quia dum expectabis liberari facilius, gravaberis amplius. Et ne tibi contingat quod contigit gibboso de versificatore. Et quomodo? filius inquit. Pater:

VI. Exemplum de versificatore et gibboso.

Quidam versificator versus faciens regi presentavit, et laudavit rex ingenium illius iussitque ut pro facto donum exposceret. Qui donum tale exoptulit ut se ianitorem sue civitatis per mensem faceret, et ab omni gibboso denarium et a scabioso denarium et de monoculo denarium et de impetiginoso denarium et de hernioso haberet denarium. Quod rex concessit et sigillo roboravit. Qui ministerio suscepto porte assedit et ministerium suum egit. Quadam die gibbosus quidam bene cappatus cum baculo portam intravit. Cui versificator obvius denarium postulat. Qui denegat dare. Vim inferente versificatore, dum caputium de capite levat, gibbosum deprehendit monoculum esse: duos ergo denarios postulat, a quo prius unum expetiit. Noluit dare, retentus est. Non habens auxilium fugere voluit, sed per caputium retractus capite nudato apparuit scabiosus. Interrogat protinus ille tres denarios. Videns gibbosus neque fuga neque auxilio se posse defendi coepit resistere defendensque se nudatis brachiis apparuit habens in his impetiginem: quartum ergo denarium postulat. Cui defendenti cappam abstulit, et cadente illo in terram herniosum comperit: quintum ergo denarium ab eo extorsit. Sic contigit ut qui unum ultro dare noluit, quinque invitatus dedit. Dixit philosophus quidam filio suo: Fili, vide ne transeas per sedem gentis inique! Transitus namque causa fit status, et status causa sessionis, et sessio causa operis.

XXVI. ...

De modo comedendi.

Filius: O pater, quare oblitus es dicere quomodo debet homo comedere coram rege? Pater: Non oblitus fui dicere, quia nulla differentia est inter comedere coram rege et alibi. Filius: Dic ergo quomodo ubique debeam comedere. Pater: Cum ablueris manus ut comedas, nichil tangas nisi prandium, donec comedas; nec comedas panem priusquam veniat aliud ferculum super mensam, ne dicaris impaciens; nec tantum ponas bolum in ore tuo, ut mice defluant hinc et inde, ne dicaris gluto; nec glucias bolum priusquam bene fuerit commasticatum in ore tuo, ne straguleris; nec pocula sumas donec sit os vacuum, ne dicaris vinosus; nec loquaris dum aliquid in ore tuo teneris, ne aliquid intret de gutture in intimam arteriam et sic sit tibi causa mortis; et si videris bolum quod placeat tibi in parapside coram sodali, ne sumas, ne dicatur tibi prava rusticitas. Post prandium manus ablue, quia phisicum est et curiale; ob hoc enim multorum oculi deteriorantur, quoniam post prandia manibus non ablutis terguntur.

Filius: Si quis invitaverit me ad prandium, quomodo respondebo? Concedam statim an non?

Pater: Fac sicut auctoritas Iudeorum precipit! Dicit enim: Si quis invitaverit te, videas personam invitantis. Si enim magna persona fuerit, statim concede; sin autem, secundum quod erit vel secunda vel tertia vice. Hoc eciam refertur de Abraham. Quadam enim die dum coram sua staret ianua, transeuntes sub humana specie vidit tres angelos. Quos ipse suam domum intrare honesto vultu rogavit, pedes lavare, ciborum refeccionem sumere, lassos artus sompno recreare. Ipsi vero, quoniam magna persona erat, concesserunt eius petitioni. Cum autem ad Loth venissent et iterum atque iterum rogarentur quod tectum eius subintrarent, quia autentica non erat persona, velut coacti annuerunt.

Iuvenis senem interrogavit: Cum invitatus fuero ad prandium, quid faciam? Parum vel nimis comedam? Cui senex: Nimis! Quoniam si amicus tuus fuerit qui te invitavit, multum gaudebit; si autem inimicus, dolebit. Hoc audito risit puer. Ad quem senex: Quid rides? Puer: Recordatus sum verbi quod audivi de Maimundo nigro. Quidam enim senex quaesivit ab eo, quantum posset comedere. Cui ipse: De cuius prandio, de meo vel de alterius? At ille: De tuo. Maimundus: Quanto minus possum. Senex: De alterius quantum? Maimundus: Quanto magis possum. Senex: Tu modo recordaris verborum cuiusdam gulosi, pigri, stulti, garruli et nugigeruli et quicquid tale de illo dicitur vel eo amplius in eo invenitur. Iuvenis: Multum placet michi de eo audire, quia quicquid de eo est, derisorium est; et si quid de eius dictis vel factis mente retines, eloquere, et habebo pro munere.

Edice: Acta Societatis Scientiarum Fennicae 38/4, edd. Alfons Hilka/Werner Söderhjelm, 1911